

УДК 025.4

Катерина Лобузінa,

д-р наук із соціальних комунікацій,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Світлана Галицька,

мол. наук. співробітник

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Наталія Орешина,

мол. наук. співробітник

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

УДОСКОНАЛЕННЯ РУБРИКАТОРА НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ЯК ЛІНГВІСТИЧНОЇ ОСНОВИ ПОШУКОВОЇ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ

У публікації аналізується скорочений варіант Рубрикатора Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, виокремлено особливості його структури та змісту. Подано значення скороченої версії Рубрикатора для оптимізації процесів індексування.

Ключові слова: Рубрикатор НБУВ, скорочений варіант робочих таблиць, індексування.

В умовах становлення інформаційного суспільства відбувається трансформація соціокультурної діяльності бібліотек, спрямована на посилення функцій бібліотек як інформаційно-комунікативних центрів, покликаних забезпечити інформаційний взаємозв'язок між усіма сферами людської діяльності, зокрема ефективну інформаційну підтримку інноваційних процесів, які відбуваються у суспільстві.

Бібліотеки мають стати основою соціальної комунікації, ефективною системою отримання, використання інформації та знань. Це передбачає актуалізацію їхнього інформаційного потенціалу, використання інноваційних технологій на кожному етапі бібліотечної технології, удосконалення методологічної організації функціонування усіх складників бібліотечної пошукової системи — комунікаційних підсистем.

Головним завданням сучасних бібліотек є задоволення потреб суспільства в інформаційних продуктах і послугах, а саме: забезпечення вільного доступу до інформаційних ресурсів, які вона накопичує і зберігає,

створення ефективних засобів навігації в інформаційному просторі та пошуку певних документів за будь-якими критеріями. Це вимагає використання високотехнологічного середовища автоматизованих бібліотечних систем і високого рівня організації інформаційного ресурсу бібліотеки, який забезпечується науковим опрацюванням документів, зокрема, формуванням ресурсів за класифікаційним принципом індексування.

Для аналітико-синтетичного опрацювання надходжень, а також для організації та ведення систематичного каталогу бібліотеки застосовують бібліотечно-бібліографічні класифікації. Найвідоміші системи класифікації наук визначили принципи побудови цих класифікацій на основі ієрархічного «дерева знань» з виокремленням спеціальних розділів і підрозділів для систематизації особливих видів книг [1, с. 21]. Багатогалузеві класифікаційні схеми мають певні переваги при розкритті змісту інформаційних ресурсів, вони «підтримуються великими бібліотечними центрами, мають добре розроблені методичні засади для підтримки в актуальному стані; охоплюють всі галузі знання та надають можливість обмежувати сферу пошуку, виділяти необхідну тематичну частину великої колекції» [2, с. 39]. Завдяки своєму науковому підґрунтю бібліотечні класифікації стали основою інформаційно-пошукових мов (ІПМ) сучасних систем автоматизації, які є потужним засобом ефективного використання величезного інформаційного потенціалу бібліотек.

Саме рівень лінгвістично-методичного забезпечення зумовлює ефективність функціонування системи автоматизації бібліотеки (САБ), тому необхідно розглядати кожний компонент цієї складної системи як засіб керування її якістю, що насамперед потребує акцентування уваги на вивченні взаємопов'язаності та взаємовпливу структурних елементів бібліотечно-інформаційної системи сучасної бібліотеки та робочих бібліотечних процесів. Зокрема, актуальним є визначення ролі класифікаційного принципу індексування у процесі формування електронних ресурсів сучасної бібліотеки.

Автоматизована бібліотечна технологія в Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського (НБУВ) реалізована в електронному середовищі САБ ІРБІС-64 з використанням Рубрикатора НБУВ — ієрархічної ІПМ класифікаційного типу.

Варто зазначити, що Рубрикатор НБУВ — це комплексне поняття, ним позначають як ІПМ, так і власне робочі таблиці класифікації бібліотеки,

які стали лінгвістичним підґрунтям бібліотечно-інформаційної системи. Слід зазначити, що робочими таблицями класифікації традиційно вважаються таблиці, що відбивають особливості структури та ступінь деталізації систематичних каталогів бібліотек певного типу [3, с. 35]. Створений на основі таблиць бібліотечно-бібліографічної класифікації (ББК) для наукових бібліотек, Рубрикатор НБУВ повністю відповідає структурі політематичних фондів НБУВ і призначений для систематизації документів — визначення класифікаційного індексу кожного документа відповідно до його змісту, тобто створення його пошукового образу.

Згідно з основними принципами побудови рубрикатори мають багатоцільове призначення завдяки універсальності охоплення тематики, вони є прагматичними класифікаціями, відображають інформаційний потік та інформаційні потреби користувачів [4, с. 52]. Рубрикатор НБУВ – це головний методичний документ, який регламентує процеси систематизації надходжень і організації бібліотечних каталогів, а також розвинутий лінгвістичний засіб, що забезпечує якість і релевантність багатоаспектного тематичного пошуку інформації в електронному каталозі НБУВ.

У повному обсязі Рубрикатор НБУВ застосовують у процесі наукового опрацювання основного потоку надходжень, він впроваджений в практику роботи електронного каталогу. Що стосується організації та ведення систематичних каталогів спеціалізованих відділів, варто зазначити, що використання повного варіанта Рубрикатора НБУВ не завжди є доцільним. Специфіка тематичного наповнення фонду певного відділу, обсяг зібраних документних матеріалів, співвідношення кількості документів різної тематики вимагає створення відповідних варіантів Рубрикатора НБУВ, які б відповідали реальним колекціям інформаційних документів. Зрозуміло, що ці варіанти будуть відрізнятися один від одного рівнем деталізації та розгалуженістю структури.

Для формування і структурування будь-яких інформаційних масивів, наприклад, для упорядкування бази повнотекстових документів НБУВ, достатньо застосовувати скорочений варіант Рубрикатора НБУВ, проект якого розроблено відділом наукового опрацювання документів НБУВ.

Систематична частина скороченого варіанта Рубрикатора НБУВ розпочинається робочими таблицями класифікації розділу «А Загальнонаукове і міждисциплінарне знання», призначеного для відображення загальнонаукових теорій та напрямів, що склалися як

результат інтеграції природничонаукового, технічного, соціогуманітарного знання (семіотика, системні дослідження, глобалістика тощо). Цей розділ перебуває на етапі розроблення і налічує в електронному каталозі лише 45 рубрик, тому у скороченому варіанті Рубрикатора НБУВ розділ представлено повністю.

Робочі таблиці класифікації з природничих, технічних, суспільних, гуманітарних, медичних наук, сільського і лісового господарства за деталізацією відповідають робочим таблицям ББК для масових бібліотек і є переліком основних рубрик кожного розділу (понад 2200 рубрик), відкритих у Генеральному систематичному та електронному каталогах НБУВ.

Під час укладання систематичної частини враховувалися зміни, уточнення, доповнення, внесені до електронного каталогу НБУВ останніми роками.

Складниками систематичної частини є розділи Рубрикатора НБУВ, що утворюють основний ряд робочих таблиць класифікації. Розділи починаються з переліку основних поділів, що визначають структуру розділів. Наприклад:

К Технологія металів. Машинобудування. Приладобудування
Основні поділи

- К1 Загальна технологія металів**
- К2 Металознавство**
- К3 Металургія**
- К4 Загальне машинобудування. Машинознавство**
- К5 Загальна технологія машинобудування. Оброблення металів**
- К6 Окремі машинобудівні та металообробні процеси та виробництва**
- К7 Технологія виробництва устаткування галузевого призначення**
- К8 Виробництво металевих виробів (метвиробів)**
- К9 Приладобудування**

Для побудови класифікаційних індексів деякі розділи та підрозділи скороченого варіанта Рубрикатора НБУВ містять таблиці спеціальних типових поділів для деталізації матеріалу з певних питань. Наприклад:

Типові поділи для деталізації підрозділу Н7

- 02 Дослідження і проектування**
- 03 Будівельні матеріали та вироби**
Не використовують у підрозділах Н71, Н72 і Н75
- 04 Елементи та деталі будівель**

Підрозділи типового поділу -04 деталюють аналогічно підрозділам індексу Н4

-06 Технологія будівництва

Не використовують у підрозділах Н71, Н72 і Н75

-08 Експлуатація і ремонт будівель і споруд

-09 Реконструкція будівель і споруд

Під типовим поділом -09 збирається також література з пересування будівель

Зазначимо, що деякі розділи та підрозділи містять досить детальні рубрики, хоча загальну кількість рубрик робочих таблиць класифікації значно скорочено. Залишено лише ті, що охоплюють теми, які користуються підвищеним попитом користувачів бібліотеки. Наприклад, підрозділ «У9(4УКР)0 Економіка України в цілому» налічує 38 рубрик, які охоплюють питання економічної політики, економічного розвитку і зростання, планування народного господарства, фінансів, економіки промисловості України тощо.

Рубрики містять методичні вказівки: текстові примітки, які уточнюють тематичний зміст рубрик і порядок розташування матеріалу на рівнях ієрархії та визначають способи подальшої деталізації матеріалу. Методичні вказівки призначені для систематизації документів та їх пошуку, але вони можуть виконувати лише службові функції (рекомендувати систематизатору способи подальшої деталізації матеріалу або комбінування індексів тощо). Методичні функції виконує також апарат посилань: посилання відбиває часткове пересічення змісту між рубриками, підпорядкованість одного поняття іншим, тим, які перебувають у різних місцях ієрархії, встановлює тематичні зв'язки між рубриками, спрямовує пошук, визначає суміжні за характером поділи. Наприклад, для рубрики «Д2 Геофізичні науки» маємо всі види методичних вказівок: вказівки щодо формування рубрики, уточнення, пояснення змісту, посилання:

Д2 Геофізичні науки

Під індексом Д2 збирається також література з природних явищ у цілому

Геофізика у цілому: тепловий та енергетичний баланс Землі, радіоактивність Землі в цілому, ядерна геофізика

Література про окремі явища природи див. у відповідних підрозділах класифікації. Радіоактивність природних вод, мінералів, гірських порід, корисних копалин тощо див. у відповідних підрозділах класифікації

Отже, Рубрикатор НБУВ забезпечує віднесення кожного документа до мінімально необхідної кількості рубрик, оскільки між рубриками, які мають логіко-семантичні зв'язки, існують розмежування аспектів, зазначених у найменуваннях рубрик, методичних вказівках, посиланнях.

Методичні вказівки до рубрик скороченого варіанта Рубрикатора НБУВ часто відрізняються від методичних вказівок до рубрик Генерального систематичного каталогу і електронного каталогу НБУВ. Наприклад, в електронному каталозі маємо рубрики:

Л753 Желатина

Технічна желатина

Л753-1 Теоретичні основи. Дослідження

Л753.1 Харчова желатина

Л753.2 Фотографічна желатина

Скорочений варіант «Рубрикатора НБУВ» містить загальну рубрику для інформаційних джерел з питань технології склеювання, клеїв і желатини:

Л75 Клеї, желатина і технологія склеювання

Клеї: тваринні, рослинні, синтетичні; клеї для металів, шкіри, паперу, скла та інших матеріалів. Харчова, фотографічна і технічна желатина

Рубрика Л753 і підрубрики Л753-1, Л753.1, Л753.2 у скороченому варіанті Рубрикатора НБУВ були перетворені на методичні вказівки до рубрики Л75. Таке «згортання» рубрик під час скорочення їх загальної кількості, зворотне процесу деталізації, дає змогу зберегти усі точки доступу до інформації, яка збиралася за відповідними рубриками.

Важливим складником скороченого варіанта Рубрикатора НБУВ є також алфавітно-предметний покажчик (АПП). Він полегшує роботу з систематичною частиною, допомагає розшукати необхідні для індексування поняття, які в АПП наведено в прямому та інверсованому вигляді, визначити їх розташування в робочих таблицях з урахуванням аспектів розгляду теми або предмета. АПП надає повний перелік рубрик, відповідних певному ключовому слову. Система посилань у покажчику допомагає вирішувати певні питання систематизації документів і розмежування тем між розділами та рубриками. Основний елемент цієї структури (запис) містить назву певного поняття, за ним за алфавітом перелічено рубрики, в яких це поняття зустрічається (класифікаційні індекси рубрик з додатковими поясненнями та уточненнями), тобто які

розкривають зміст відображених у каталозі документів. Отже, покажчик містить відомості про відображення поняття у різних аспектах.

Наприклад:

Автоматизація

бібліотечних процесів **Ч730**
 виробництва, виробничих процесів **З965; -5-05*3,1)**
 економічні питання **-5*У52/54–У9**
 лінгвістичних досліджень — проблема **Ш11**
 машин, приладів, устаткування **-05*Ж/О,2)**
 на транспорті **О17**
 автомобільному **О37**
 водному **О47**
 залізничному **О275**
 повітряному **О57**
 пристроїв енергопостачання електричних залізниць **О217**
 у сільському господарстві **П07**
 управлінської роботи **З98**

Знайдений за АПП індекс, за правилами систематизації, обов'язково уточнюють у систематичній частині для прийняття остаточного класифікаційного рішення.

Алфавітно-предметний покажчик до скороченого варіанта Рубрикатора НБУВ доцільно застосовувати під час індексування електронних інформаційних ресурсів ключовими словами, що дасть змогу згодом сформувати контрольований словник ключових слів замість неконтрольованого, яким він є нині.

Відділами наукового опрацювання документів і інформаційно-комунікаційних технологій НБУВ розпочато роботу з розроблення бази даних «Скорочений варіант Рубрикатора НБУВ для наукової бібліотеки». Вона створюється з метою оптимізації процесу систематизації документів, організації та ведення систематичного каталогу, формування складника довідково-бібліографічного апарата бібліотеки. Крім того, для користувачів ця база даних стане ефективним засобом навігації в масивах інформаційних ресурсів, зокрема, для тематичного пошуку за допомогою класифікаційної ієрархії та алфавітно-предметного покажчика.

Записи бази даних Рубрикатора структуровано відповідно до основних принципів побудови авторитетних файлів. Кожний запис бази даних містить класифікаційний індекс, заголовок, методичні вказівки та посилання (якщо такі є), а також терміни для формування алфавітно-предметного покажчика

(АПП) – допоміжної частини систематичного каталогу, яка є алфавітним переліком предметних рубрик, які розкривають зміст відображених у каталозі документів з позначенням відповідних класифікаційних індексів [5, с. 71].

Зазначимо, що АПП в електронному каталозі НБУВ формується вперше. Внесення термінів АПП – тривала і кропітка праця, але використання ретельно сформованого АПП під час систематизації документів є ефективнішим порівняно з використанням неконтрольованого словника ключових слів. Для порівняння можна здійснити пошук рубрик за словом «статистика». За словником ключових слів знаходимо такі рубрики:

Б1 Охорона природи
В17 Теорія ймовірності та математична статистика. Математичні методи оптимізації
В172 Математична статистика
П8 Ветеринарна медицина
С6 Статистика
Р11(4УКР) Організація охорони здоров'я в Україні
Ф0 Теорія політики. Теоретична політологія
Х896 Судова статистика

За АПП знаходимо наступні рубрики:

Статистика **С6**
 бібліографічні посібники **Я1 і С6**
 в галузях господарства **-05*У52/54–У9**
 ветеринарна **П8**
 воєнна **Ц**
 математична **В172**
 навколишнього середовища **Б1**
 населення — методика і організація **С7**
 охорони здоров'я **Р11(4УКР)**
 політична **Ф0**
 санітарна **Р11(4УКР)**
 судова **Х896**

За словником ключових слів знаходимо рубрики, заголовки яких або методичні вказівки до яких містять слово «статистика», а за АПП — рубрики, під якими збираються документи з різних видів статистики. Крім того, АПП містить типовий поділ -05 для утворення індексів у підрозділах У52/54–У9 (для документів зі статистичних матеріалів). АПП дозволяє

одразу обрати потрібний аспект розглядання предмета і здійснити швидкий перехід до відповідної рубрики.

Планується внесення в базу даних спеціальних типових поділів і планів розташування для певних розділів і підрозділів скороченого варіанта Рубрикатора НБУВ, географічних, етнічних, мовних, територіальних, хронологічних типових поділів, загальних типових поділів.

Під час роботи користувач отримає можливість доступу до ієрархічної структури скороченого варіанта Рубрикатора НБУВ і переходу з певного рівня класифікаційної ієрархії на рівень вище або нижче для розширення або звуження меж тематичного пошуку. Користувач зможе обирати потрібні йому розділи, переглядати їх структуру і обирати необхідні рубрики, здійснювати швидкий перехід до бібліографічної бази даних з формуванням переліку бібліографічних записів відповідної тематики. Також для тематичного пошуку він зможе скористатися алфавітно-предметним покажчиком.

Отже, скорочений варіант Рубрикатора НБУВ забезпечує процеси систематизації інформаційних ресурсів НБУВ і тематичного пошуку інформації — навігації в документному просторі. Він призначений для систематизації документів, організації систематичних каталогів, картотек, баз даних спеціалізованих відділів бібліотеки, зокрема, для формування електронних ресурсів НБУВ. Ним можна користуватися під час виконання інформаційних запитів користувачів з використанням контрольованої мови індексування — мови класифікаційних індексів, які надають документам для опису їхнього змісту під час систематизування — аналітико-синтетичного опрацювання. Класифікаційні індекси забезпечують ефективний тематичний доступ і високий рівень результатів пошуку навіть тоді, коли користувач не має необхідних знань з певної тематики і тому недостатньо чітко визначає свої інформаційні потреби. Якщо користувач шукає не певний твір, автора, назву або інші формальні ознаки якого відомі, а літературу з певної теми, він має скористатися пошуком за класифікаційними індексами. Лише інформаційно-пошукова мова класифікаційного типу і доступ до класифікаційної ієрархії може допомогти користувачеві зорієнтуватися у системі понять певної галузі знань, надати необхідні підказки щодо подальшого напрямку пошуку і переходу від ширшої теми до вужчої та навпаки.

Отже, скорочений варіант Рубрикатора НБУВ стане органічною

підсистемою інформаційно-пошукової, інформаційно-комунікативної системи НБУВ, компонентом лінгвістично-довідкового забезпечення автоматизованої бібліотечної технології. Реалізація Рубрикатора у вигляді авторитетного файлу створює передумови для використання його як тематичного навігатора для онлайн-електронних ресурсів НБУВ. Упровадження скороченого варіанта Рубрикатора у всіх підрозділах наукової бібліотеки дасть змогу впровадити єдиний тематичний засіб доступу до джерел наукової інформації, зменшить час і зусилля, які витрачаються на інформаційний пошук.

Постійне удосконалення Рубрикатора НБУВ, його актуалізація, укладання методичних та інструктивних матеріалів щодо його застосування, формування електронних довідкових засобів пошуку та інші процеси, спрямовані на підвищення ефективності використання інформаційного ресурсу бібліотеки, які виконує відділ наукового опрацювання документів НБУВ, є важливим етапом модернізації бібліотечної діяльності, адаптації бібліотеки до умов сучасного інформаційного суспільства, в якому інформація, знання та інформаційні технології є визначальними чинниками розвитку суспільства.

Список використаних джерел

1. *Гиляревский Р. С.* Рубрикатор как инструмент информационной навигации / Р. С. Гиляревский, А. В. Шапкин, В. Н. Белоозеров. – СПб. : Профессия, 2008. – 352 с.
2. *Лобузін К.* Бібліотечні класифікації в сучасних інформаційних сервісах [монографія] / К. В. Лобузін / НАН України; НБУВ. – К., 2010. – 132 с.
3. *Сукиасян Э. Р.* Школа индексирования : практ. пособие / Э. Р. Сукиасян. – М. : ЛИБЕРЕЯ–БИБИНФОРМ, 2005. – 144 с.
4. *Гиляревский Р. С.* Рубрикатор как инструмент информационной навигации / Р. С. Гиляревский, А. В. Шапкин, В. Н. Белоозеров. – СПб. : Профессия, 2008. – 352 с.
5. *Сукиасян Э. Р.* Введение в современную каталогизацию : пособие для проф. самообразования / Э. Р. Сукиасян. – М. : Литера, 2012. – 320 с.

Стаття надійшла до редакції 16.03.2016 р.

UDC 025.4

Kateryna Lobuzina,

Doctor of sciences in Social Communications, Head of Department of Information and Communication Technologies,
Vernadsky National Library of Ukraine

Svitlana Halytska,

Junior Researcher, Department of scientific processing of documents,
Vernadsky National Library of Ukraine

Nataliia Oreshyna,

Junior Researcher, Department of scientific processing of documents,
Vernadsky National Library of Ukraine

Improving heading of Scientific Library as the linguistic basis of information retrieval and communication system

Rubricator of the Vernadsky National Library of Ukraine (VNLU) is the basis of linguistic support automated library system. For the organization of certain information arrays enough to use a abridged version Rubricator VNLU.

Department of scientific processing of documents and information and communication technologies VNLU started work on the creation of data base «Abridged version of VNLU Rubricator for Scientific Library».

Implementation Rubricator as authority file creates a conditions for its use as a subject navigator in online electronic resources VNLU. The introduction of an abridged version Rubricator in all divisions Scientific Library will provide a single subject point of access to scientific information sources.

Keywords: The Rubricator of the Vernadsky National Library of Ukraine, abridged version of the working tables, indexing.

УДК 025.4

Екатерина Лобузина,

д-р наук по социальным коммуникациям,
зав. отделом информационно-коммуникационных технологий
Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского

Светлана Галицкая,

младший научный сотрудник
отдела научной обработки документов
Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского

Наталья Орешина,

младший научный сотрудник
отдела научной обработки документов
Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского

Усовершенствование рубрикатора научной библиотеки как лингвистической основы поисковой информационно-коммуникационной системы

Рубрикатор Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского (НБУВ) является основой лингвистического обеспечения автоматизированной библиотечной системы. Для организации определенных информационных массивов достаточно применять сокращенный вариант Рубрикатора НБУВ.

Отделами научной обработки документов и информационно-коммуникационных технологий НБУВ начата работа по созданию базы данных «Сокращенный вариант Рубрикатора НБУВ для научной библиотеки».

Реализация Рубрикатора в виде авторитетного файла создает условия для его использования в качестве тематического навигатора для онлайн-электронных ресурсов НБУВ. Внедрение сокращенного варианта Рубрикатора во всех подразделениях научной библиотеки обеспечит единый тематический инструмент доступа к источникам научной информации.

Ключевые слова: Рубрикатор НБУВ, сокращенный вариант рабочих таблиц, индексирование.